

DESPRE PLASTICA ANTROPOMORFĂ A CULTURII NOUA

Vasile DIACONU*

Key words: Bronze Age, Noua culture, anthropomorphic figurines, repertory, use.

Caracteristică etapei finale a epocii bronzului, cultura Noua¹ a ocupat un areal destul de vast, cuprinzând spațiul de la Nistrul mijlociu și superior până la est de Munții Apuseni și din regiunea subcarpatică a Ucrainei până în sudul Moldovei.

Din punct de vedere cronologic, în evoluția culturii Noua au fost deosebite două faze, atestate prin așezări și necropole, dintre care una de tranziție de la Bronzul mijlociu la cel târziu (Noua I) și alta din Bronzul târziu (Noua II). Cronologia acestei culturi este încă discutabilă, dar putem spune că începuturile sale se plasează în secolul al XV-lea, evoluția ei continuând în secolul al XIII-lea și poate chiar până la sfârșitul secolului al XII-lea².

În cadrul inventarului arheologic al acestei culturi, pe lângă ceramică, unelte și arme de piatră, os și bronz, se remarcă și reprezentările antropomorfe, prea puțin studiate până acum.

Deși în literatura de specialitate au fost publicate asemenea reprezentări³, numărul redus al acestora nu a permis o analiză unitară, care să evidențieze caracteristici tipologice, funcționale, cronologice și culturale.

Tocmai în acest sens, demersul nostru își propune să ofere câteva repere privind studierea reprezentărilor antropomorfe ale culturii Noua din spațiul românesc.

Baza de date a acestui articol o constituie un număr de 14 reprezentări antropomorfe descoperite pe teritoriul Moldovei, la care se adaugă unele piese ce provin din estul Transilvaniei. Pornind de la aceste date, vom propune o clasificare a reprezentărilor antropomorfe, pentru ca, în final, să emitem câteva ipoteze referitoare la funcționalitatea artefactelor în discuție.

Repertoriul descoperirilor

1. Bărboasa (com. Oncești, jud. Bacău). Din perimetrul așezării Noua a fost recuperat un fragment dintr-o statueta de lut, reprezentând partea inferioară a piciorului acesteia.

Bibliografie: A. C. Florescu 1991, p. 29, nr. 31/N6, fig. 95/5.

2. Gârbovăț (com. Ghidigeni, jud. Galați). În așezarea culturii Noua de la Gârbovăț au fost descoperite două reprezentări antropomorfe, din lut și corn, reprezentând o piesă falică și o siluetă umană schematizată.

Bibliografie: A. C. Florescu 1991, p. 69-70, nr. 244/O7, fig. 95/6 și fig. 154/3.

* Complexul Muzeal Județean Neamț, str. Mihai Eminescu nr. 10, Piatra Neamț. E mail: diavas_n82@yahoo.com

¹ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, SCIV, 3-4, 1953, p. 443-486; Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, ArhMold, II-III, 1964, p. 131-167; *idem*, *Sur les problèmes de bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 59-94; *idem*, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*, CCDJ, IX, 1991; Marilena Florescu, A.C. Florescu, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, ArhMold, XIII, 1990, p. 49-102; Ioan Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei*, TD, 7, 1986, p. 31-45; Eugen Sava, *Epoca bronzului-perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.)*, TD, 15, 1994, p. 141-158; Valeriu Căvruc, *Once more about the Ponto-Caspian factor in the formation of the Noua culture*, TD, 19, 1998, p. 93-111.

² Al. Vulpe, M. Petrescu-Dîmbovița, *Epoca bronzului*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 281-285; Attila László, *Dates radiocarbone et chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni*, CCDJ, X, 1993, p. 23-42.

³ Ghenuța Coman, Marin Rotaru, *Obiecte din lut ars, piatră și os de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite în județul Vaslui*, MemAnt, VI-VII, 1981, p. 58-72; M. Rotaru, *Noi descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în bazinul Elanului*, TD, 1-2, IV, 1983, p. 73-84.

3. Giurcani (com. Vișoara, jud. Vaslui). Cercetările de suprafață efectuate în această așezare au dus la descoperirea unei statuete umane din lut, aflată în stare fragmentară. Îi lipsesc membrele inferioare și superioare, dar și capul, ceea ce face dificilă reconstituirea acesteia.

În aceeași așezare a mai fost descoperită o reprezentare antropomorfă, sculptată în piatră, cu diametrul mare de 7 cm și cel mic de 5 cm. Pe una din fețe este reprezentat un chip uman foarte stilizat, sugerând, prin câteva linii incizate, ochii, sprâncenele, nasul și gura. De pe frunte pornesc două mici incizii, care trec peste marginile piesei, pe partea opusă, probabil pentru a sugera părul (fig. 2/8).

Bibliografie: M. Rotaru 1983, p. 75, fig. 8/2.

4. Ibănești (com. Al. Vlahuță, jud. Vaslui). Cu ocazia unor cercetări perieghetice, a fost descoperită pe suprafața unei așezări de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) o piesă antropomorfă. Piesa este lucrată dintr-o marnă de formă ovală, mult aplatizată, de culoare gălbuie, având pe ambele fețe câte o reprezentare umană. Pe o parte este reprezentată figura unui bărbat, iar pe fața opusă a fost realizată figura unei femei. Cele două chipuri sunt simbolic separate printr-o linie incizată pe muchia pietrei (fig. 2/7).

Bibliografie: Ghenuță Coman, M. Rotaru 1981, p. 60, fig. 3/1.

5. Nicoleni (com. Nicoleni, jud. Covasna). Cercetările sistematice desfășurate în acest punct au dus la descoperirea a două statuete antropomorfe, lângă vatra unei locuințe. În interiorul locuinței au fost sesizate atât materiale Noua, cât și Wietenberg, ceea ce face dificilă încadrarea culturală a celor două piese.

Bibliografie: Sever Dumitrașcu, *Figurine „preistorice” descoperite în Crișana*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 361, fig. 405/2, 4; A. C. Florescu 1991, p. 97-98, nr. 376/J6, fig. 95/2-3.

6. Popeni-Cerchez (com. Găgești, jud. Vaslui). Prin cercetări de suprafață, într-o așezare a culturii Noua, au fost descoperite mai multe reprezentări antropomorfe din lut și os, realizate prin șlefuire și incizare.

Bibliografie: G. Coman, M. Rotaru 1981, p. 60-63, fig. 3/ 2, 3, 5, 6.

7. Trușești-Movila din șesul Jijiei (jud. Botoșani). Cercetările sistematice efectuate în așezarea culturii Noua din acest punct au permis recuperarea unei statuete de os. Interpretată inițial ca o figurină zoomorfă, piesa este mai degrabă o reprezentare umană cu trei fețe, dacă luăm în considerare detaliile anatomice, bine evidențiate. Capul ovoidal are ochii evidențiați prin două cerculețe incizate, gura este sugerată printr-o linie orizontală, iar pe creștet sunt mai multe incizii, care ar putea sugera părul. Corpul este tronconic, fiind înconjurat de două linii incizate orizontale și prezintă o perforație transversală (fig. 2/2). H. piesei este de 2, 9 cm.

Bibliografie: A.C. Florescu, *Șantierul Trușești*, Materiale, III, 1957, p. 209, fig. 10.

Dacă pentru neo-eneolitic plastica antropomorfă a cunoscut o mare diversitate tipologică și o simbolistică destul de complexă⁴, reprezentările umane specifice epocii bronzului sunt în deplin contrast cu etapa cronologică anterioară, fapt evidențiat și de numărul redus de piese descoperite până acum.

Această stare de lucruri se poate datora, pe de o parte, modificărilor în plan spiritual, survenite în epoca bronzului, iar pe de altă parte, cercetărilor incomplete sau posibilei rarități reale a reprezentărilor antropomorfe. Deși, comparativ cu celelalte categorii de artefacte, sunt reduse cantitativ, reprezentările antropomorfe ale culturii Noua cunosc o evidentă diversificare tipologică.

În cele ce urmează, vom încerca o clasificare a reprezentărilor antropomorfe, în funcție de criteriul tehnologic și cel morfologic, pentru a evidenția o serie de trăsături ale acestora, care să permită realizarea unui model tipologic.

⁴ Pentru a cita câteva dintre lucrările de referință, vezi E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București, 1995; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra Neamț, 1997.

Analizând suportul material pe care au fost confecționate reprezentările antropomorfe de la sfârșitul epocii bronzului, am putut distinge trei categorii de artefacte:

1. **reprezentări din lut**, executate prin modelare plastică (ex. Nicoleni) sau prin incizare pe fragmente ceramice (ex. Popeni);
2. **reprezentări din os și corn** (Popeni, Gârbovăț, Trușești);
3. **reprezentări din piatră** (Ibănești, Giurcani);

Pe baza datelor oferite de etnografie putem presupune că asemenea reprezentări puteau fi realizate și din lemn, dar acestea nu s-au păstrat datorită condițiilor de mediu.

Pornind de la detaliile figurative, reprezentările antropomorfe caracteristice culturii Noua, pot fi împărțite în trei categorii:

1. Reprezentări simple, care au doar pe o față amănunte figurative sau trăsături anatomice, așa cum sunt piesele descoperite la Giurcani (jud. Vaslui) și Nicoleni (jud. Covasna), deși în ultimul caz există anumite dificultăți legate de apartenența culturală a acestora.

2. Reprezentări duble, care înfățișează două chipuri umane, presupuse a fi bărbat-femeie, cum este cazul artefactelor descoperite în așezările culturii Noua de la Ibănești (jud. Vaslui)⁵ și Popeni (jud. Vaslui).

3. Reprezentări triple, cunoscute, deocamdată, printr-o singură piesă de la Trușești (jud. Botoșani)⁶, care înfățișează, probabil, trei chipuri umane, așa cum o demonstrează detaliile anatomice destul de realiste.

Reprezentările antropomorfe modelate din lut, se remarcă printr-o prelucrare destul de rudimentară, dar care evidențiază principalele trăsături anatomice ale corpului uman, așa cum pot fi observate la piesele descoperite la Nicoleni. Spre exemplu, una dintre aceste piese are reprezentați ochii, nasul, gura; brațele sunt întinse în lateral, sexul este indicat realist, iar picioarele sunt separate (fig. 1/1).

O modalitate de tratare total diferită se poate constata în cazul piesei de la Popeni, executată dintr-un fragment ceramic de formă trapezoidală, cu baza arcuită și crestată. Cele trei orificii care străbat piesa, simbolizează, în opinia descoperitorului, ochii și gura. Pe una din fețe, prin incizare, au fost realizate trei linii paralele, deasupra cărora se află două proeminente curbate, ce ar putea simboliza sprâncenele. Pe fața opusă se observă două incizii întretăiate, ornament ce ar putea sugera tot sprâncenele (fig. 2/6).

Din os și corn, cunoaștem cinci reprezentări antropomorfe, ale căror detalii figurative au fost realizate prin șlefuire sau incizare.

Reține atenția una din piesele descoperite la Popeni, confecționată din os și care înfățișează două chipuri umane. Capul este oval, ochii sunt redați prin două orificii care străpung piesa, iar gura este sugerată printr-o incizie orizontală. Corpul piesei este alungit, fără brațe, pe suprafața căruia se observă câteva incizii orizontale. Picioarele sunt separate virtual printr-o canelură verticală, întâlnită pe ambele fețe (fig. 2/1).

Din aceeași așezare mai provin două piese de os, dintre care, una este de mici dimensiuni (înălțime 2 cm), iar cealaltă, lucrată dintr-o plăcuță de os, este foarte schematizată (fig. 2/3, 4).

Cu anumite rezerve și piesa de corn de la Gârbovăț (jud. Galați)⁷ ar putea fi interpretată tot ca o reprezentare umană stilizată (fig. 2/5).

Cele două reprezentări umane din piatră, descoperite la Ibănești și Giurcani, în județul Vaslui, sunt foarte asemănătoare din punct de vedere stilistic, fiind, deocamdată, singurele reprezentări de acest fel din cadrul culturii Noua, de pe teritoriul României.

⁵ G. Coman, *O piesă cu reprezentare dublă, bărbat-femeie, descoperită la Ibănești-Vaslui*, în M. Rotaru, Gh. Gherghe (ed.), *Ghenuță Coman. O viață dedicată arheologiei*, Vaslui, 2003, p. 137-138.

⁶ A. C. Florescu, *Șantierul Trușești*, Materiale, III, 1957, p. 209, fig. 10; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 361, fig. 405.

⁷ A. C. Florescu, *Repertoriul...*, fig. 154/3.

Un alt aspect asupra căruia vom insista este cel referitor la semnificația reprezentărilor umane, caracteristice culturii Noua. Numărul redus al acestora, dar și contextul arheologic în care au fost descoperite (de cele mai multe ori incert), nu ne permit să elaborăm concluzii clare, ci doar câteva ipoteze referitoare la aspectul funcțional al pieselor în discuție.

Cele mai multe dintre piese provin din recunoașteri arheologice de suprafață și doar în puține cazuri se poate preciza contextul clar în care au fost descoperite. Este și cazul pieselor de la Nicoleni, descoperite lângă vatra unei locuințe, fapt ce poate fi pus în legătură cu unele practici de purificare cu ajutorul focului, destinate să asigure protecția purtătorului, a familiei sau a casei acestuia.

Potrivit altor întreprinderi, statuetele de lut erau utilizate în diferite ritualuri, pentru a aduce prosperitate, recolte bogate, succes la vânătoare și în luptă⁸.

În ceea ce privește piesele de os, de mici dimensiuni sau puternic stilizate, se poate avansa ipoteza că erau purtate ca amulete, destinate protecției indivizilor; importantă fiind simbolistica și nu aspectul acestora. Dovezile etnografice arată că diferite amulete de os au fost utilizate în trecut și în satele românești, având rol protector al caselor și grădinilor⁹.

Din totalul pieselor pe care le supunem discuției, câteva exemplare sunt reprezentări duble sau triple de chipuri umane. Este posibil ca aceste reprezentări duble să aibă funcția de a reuni simbolic atributele divinităților masculine și feminine. În aceeași ordine de idei, credem că aceste reprezentări duble atestă existența principiului dual, specific cuplului divin, cu scopul de a simboliza fecunditatea, care necesită prezența ambelor sexe¹⁰.

Nu excludem posibilitatea ca aceste reprezentări antropomorfe duble sau triple să reflecte anumite realități sociale. Se poate face astfel o paralelă între aceste reprezentări și descoperirile funerare din necropolele culturii Noua, în cadrul cărora se poate constata uneori existența unor morminte duble sau triple, așa cum este cazul celor de la Doina (jud. Neamț)¹¹, Trușești (jud. Botoșani)¹², Brăești (jud. Botoșani)¹³ etc.

Dacă ne referim la cele două reprezentări umane făcute din piatră, singurele cunoscute, deocamdată, în mediul culturii Noua, putem presupune că este vorba de *litolatrică*, credință potrivit căreia piatra modelată nu este neînsuflețită, ci în ea sălășluiește o anumită forță, care îi poate influența pe oameni¹⁴. Piatra, implicată în *litolatrică*, juca un rol esențial față de alte materiale, iar prin duritatea și rezistența sa a devenit simbol al forței și al eternității¹⁵.

Anumite informații referitoare la funcționalitatea acestor artefacte ne sunt oferite și de alte obiecte, care provin din aceleași așezări în care au fost descoperite și reprezentările antropomorfe. Pe lângă acestea, au mai fost descoperite amulete simple de os, piatră sau lut, precum și unele piese falice (fig. 1/5, 6). Probabil că reprezentările antropomorfe și piesele falice erau utilizate în cadrul unor ritualuri legate de fertilitate și fecunditate, așa cum se întâlnesc și în eneolitic¹⁶.

Tot cu titlu de ipoteză considerăm că unele piese de os, precum cea de la Trușești și chiar piesa de la Popeni, ar putea fi interpretate ca simboluri ale puterii, fiind părți componente ale unor sceptre. Acest fapt se poate bine observa în cazul figurinei de la Trușești, care prezintă o cavitate

⁸ Cristian Schuster, Alexandra Comșa, Traian Popa, *The Archaeology of Fire in the Bronze Age of Romania*, Giurgiu, 2001, p. 49.

⁹ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, 1999, p. 332-333.

¹⁰ N. Ursulescu, *Les premières représentation masculines dans le néo-énéolithique de la Roumanie*, SAA, VII, 2000, p. 207.

¹¹ N. Bolohan, Cătălina Mihu, *Unele completări și observații privind necropola de la Doina (com. Girov, jud. Neamț)*, Carpica, XXXIII, 2004, p. 95.

¹² Lidia Dascălu, *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua*, Hierasus, IX, 1994, p. 144.

¹³ *Ibidem*, p. 145.

¹⁴ Alfred Bertholet, Hans von Copenhausen, *Dicționarul religiilor*, Iași, 1995, p. 254.

¹⁵ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1995, p. 321.

¹⁶ D. Monah, *op. cit.*, p. 209.

și o perforație transversală, cu ajutorul căreia se putea fixa în capătul unui baston de lemn, devenind astfel, un obiect simbolic. Făcând apel la dovezile etnografice, credem că se poate realiza o paralelă între aceste „sceptre” și bețele încrustate cu capete de om, pe care le purtau liderii grupurilor de păstori, în secolul trecut¹⁷.

Privitor la originea reprezentărilor antropomorfe specifice culturii Noua, nu putem face prea multe precizări și ne vom limita doar la stabilirea unor analogii cu mediile culturale care au precedat-o sau cu cele contemporane. Pentru reprezentările antropomorfe din lut găsim analogii apropiate în cadrul culturilor Monteoru (la Coroteni¹⁸, Vârteșcoiu¹⁹), Costișa (în așezarea eponimă²⁰) și Wietenberg (la Derșida²¹).

De o situație aparte beneficiază reprezentările din os și piatră, care sunt creații originale ale comunităților culturii Noua, nemaifiind întâlnite în alte culturi contemporane. Totuși, în cazul figurilor umane realizate din piatră, se poate presupune că este vorba despre persistența unor tradiții din prima etapă a epocii bronzului, când sunt cunoscute unele statui-menhir, precum cele de la Hamangia²² sau Baia de Criș²³.

Pe baza celor enunțate până acum se poate concluziona faptul că, spre deosebire de etapa timpurie și mijlocie a epocii bronzului, la finalul acesteia, reprezentările antropomorfe cunosc o anumită diversificare tipologică, legată probabil și de varietatea funcțiilor pe care le aveau aceste piese. Se poate vorbi și de un specific al reprezentărilor umane din cadrul culturii Noua, legat de existența unor piese confecționate din os și piatră, care nu se regăsesc în etapele anterioare, dar nici nu își continuă existența la începutul epocii fierului. În Hallstatt-ul timpuriu, se regăsesc doar reprezentări umane din lut, mult mai diverse și mai îngrijit lucrate față de cultura Noua²⁴.

Tabel 1- Reprezentări antropomorfe specifice culturii Noua.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Materia primă			Tipul reprezentării			Nr. piese
		Lut	Os	Piatră	Simple	Duble	Triple	
1	Bârboasa	X			X			1
2	Gârbovăț	X	X		X			2
3	Giurcani	X		X	X			2
4	Ibănești			X		X		1
5	Nicoleni	X			X			3
6	Popeni		X		X	X		4
7	Trușești		X				X	1
	Total piese							14

¹⁷ B. Zderciuc, G. Stoica, *Arta creștăturilor în lemn la români*, Muzeul Satului, 1, 1966, p. 42.

¹⁸ Victor Bobi, *Etapale timpurii și târzii ale culturii Monteoru din zona de curbură a Carpaților în lumina noilor descoperiri arheologice*, Mousaios, IV, 1994, partea I, fig. 16/5.

¹⁹ V. Bobi, Anton Paragină, *Șantierul arheologic de la Vârteșcoiu. Cercetările din anii 1986-1988*, Vrancea, VIII-X, p. 44, fig. 9/8.

²⁰ Anca Popescu, *Sat Costișa, com. Costișa, județul Neamț*, în Valeriu Căvruc, Gh. Dumitroaia (coord.), *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra Neamț, 2001, p. 29, fig. 28/1.

²¹ C. Schuster, A. Comșa, T. Popa, *op. cit.*, p. 49, fig. 25/3.

²² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 263, fig. 290/1.

²³ *Ibidem*, fig. 290/2, 3.

²⁴ A. László, *Statuetele antropomorfe ale culturii Gáva-Holíhrady*, MemAnt, XX, 1995, p. 85-97.

SUR LA PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE DE LA CULTURE NOUA

Cet article présente quelques données liées à la plastique anthropomorphe de la fin de l'âge du bronze. La culture Noua est spécifique à l'étape finale de l'âge du bronze (du XV-e au XII-e siècle avant J.C.)

On y analyse 14 pièces, découvertes dans sept habitats de Moldavie et de Transylvanie (cf. le Répertoire des découvertes).

Ces représentations anthropomorphes ont été classifiées, en fonction de la matière première, en: pièces en argile, pièces en os et pièces en pierre.

Du point de vue figuratif, elles peuvent être divisées en: représentations simples (fig. 1/1-6), doubles (fig. 2/1, 6, 7) et triples (fig. 2/2).

Les pièces en argile ont été réalisées par modelage plastique et par incision, et celles en os et en pierre, par polissage et incision.

En ce qui concerne leur signification, plusieurs avis ont été émis. Il y en a qui leur attribuent un rôle protecteur; selon d'autres, on les utilisait dans des rituels religieux. D'autres enfin pensent que les représentations humaines illustrent des réalités sociales. Certaines pièces en os pouvaient être des symboles d'autorité ou de rang, probablement des sceptres (fig. 2/2).

Les représentations humaines en argile ont des analogies dans les cultures contemporaines de l'âge du bronze, et celles en pierre et en os pourraient être des objets originaux de la culture Noua.

La liste des figures

Fig. 1 - Représentations anthropomorphes en argile: 1, 2, 6 – Nicoleni; 3- Bârboasa; 4- Giurcani; 5 – Gârbovăț (échelles différentes).

Fig. 2 - Représentations anthropomorphes en os (1-4, 6), en argile (5) et en pierre (7-8): 1, 3, 4, 6 – Popeni; 2 – Trușești; 5 – Gârbovăț; 7- Ibănești; 8 – Giurcani (échelles différentes).

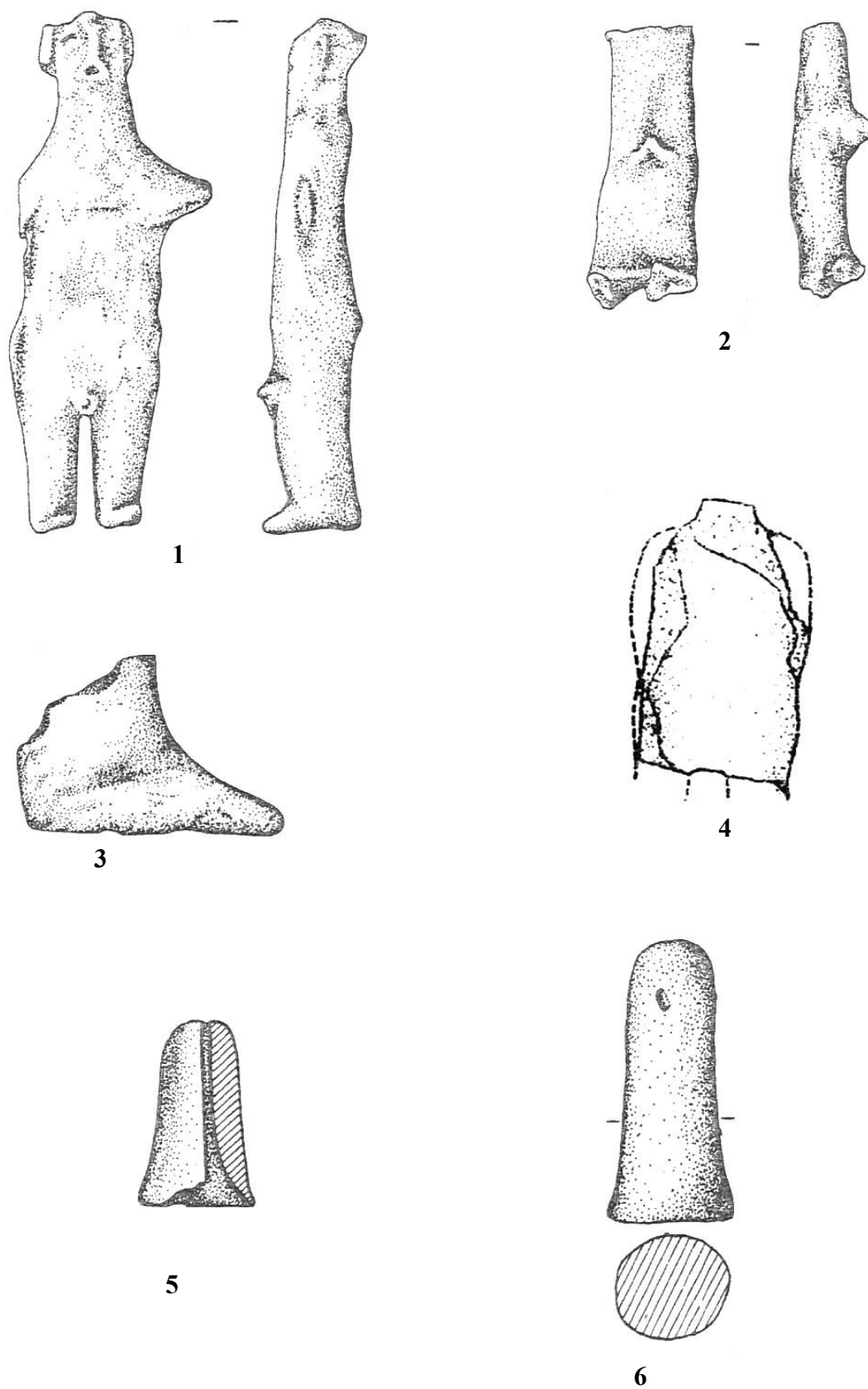

Fig. 1. Reprezentări antropomorfe din lut. 1, 2, 6: Nicoleni;
3: Bărboasa; 4: Giurcani; 5: Gârbovăț (scări diferite).

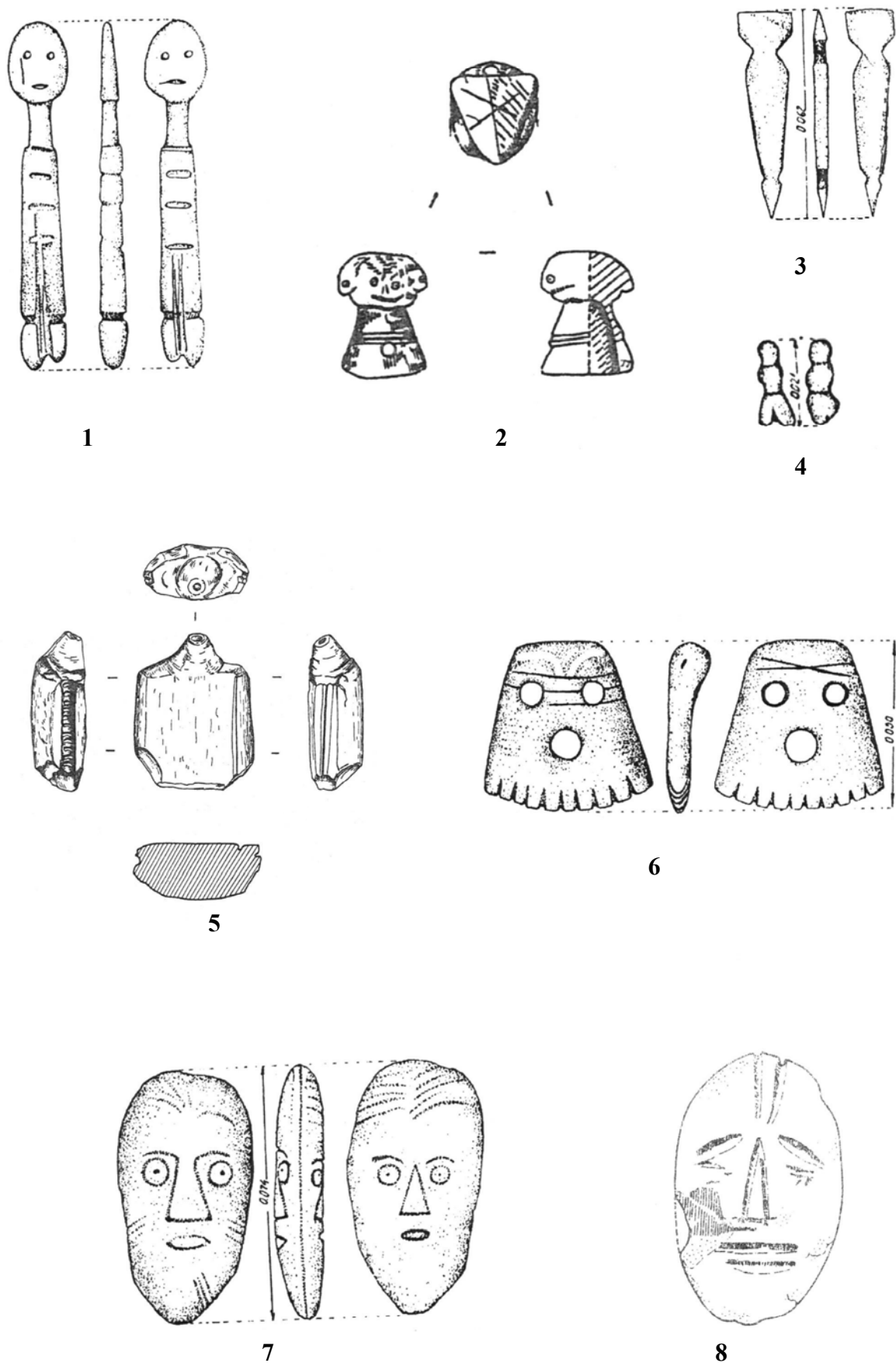

Fig. 2-Reprezentări antropomorfe din os (1-4, 6), lut (5) și piatră (7-8): 1, 3, 4, 6-Popeni; 2-Trușești; 5-Gârbovăț; 7-Ibănești; 8-Giurcani (scări diferite).